

DR. KOCSISNÉ DR. FARKAS CLAUDIA

**„A ZSIDÓ ISKOLA: FÉNYSUGÁR”
IRÁNYOK ÉS ZSIDÓELLENESSÉG A FASISZTA OLASZORSZÁG OKTATÁS-
POLITIKÁJÁBAN**

Habilitációs előadás vázlata

Habilitációs előadásom címe: „A zsidó iskola: fénysugár” Irányok és zsidóellenesség a fasiszta Olaszország oktatáspolitikájában. A témaválasztás fontosságát az adja, hogy a magyarországi neveléstörténeti munkákból nem ismerhetők meg a két háború közti Olaszország oktatáspolitikai jellemzői és az Itáliai-félsziget zsidóságának története is kívül esett eddig a hazai kutatók érdeklődési körén. A habilitációs értekezéssel szeretném pótolni legalább részben ezeket a tudományterületi hiányokat.

Habilitációs értekezésem fókuszában a fasiszta Olaszországban 1938-ban létrejött zsidó iskolák problematikája áll. Olaszország ebben az esztendőben az antiszemitizmus útjára lépett. Az olasz zsidókat az iskola világában érte először diszkrimináció. A fasiszta kormányzat kiűzte a zsidókat a Félsziget iskoláiból, majd korrekciós rendelkezésekkel lehetővé tette, hogy a közösségek létrehozzanak alsó és középfokú iskolákat. A témaválasztást indokolja, hogy az iskolai szinten 1938-ban bevezetett zsidóellenes intézkedésekről magyar nyelven jelenleg nem áll rendelkezésre szakirodalmi feldolgozás. Az értekezés célja, hogy összegyűjtve, rendszerezve és elemezve az olasz zsidókat az iskola világában 1938-ban ért jogfosztással kapcsolatos ismeretanyagot, eddig feltáratlan területeket mutasson be és bővítse az eddigi ismereteket.

Az volt a célkitűzésem, hogy az olasz zsidókat az iskolai szinten 1938-ban ért diszkriminációt komplex módon, oktatáspolitikai keretekbe ágyazva, az olasz iskola fasizálása csomópontjainak és a főbb oktatáspolitikai irányoknak együttesében mutassam be. Ezt követően az 1938-as olasz zsidótörvény születési körülményeiről, rendelkezéseiről, majd a rá adott zsidó reakciókról szólok.

A dolgozat megírásában az vezérelt, hogy ráirányítsam a figyelmet az olasz zsidóság Mussolini-rezsim alatti sorsára és az 1938-ban létrejött zsidó iskolák nagyszerűségére, „fénysugár-voltára” a fasiszta diktatúra sötétségében. Múltjuk megismerése lehetőséget teremt összehasonlító (nevelés)történeti vizsgálódásokra és az egyetemes zsidó történelem lapjainak kiszélesítésére.

Dolgozatom elkészítéséhez jelentős számú olasz nyelvű forrásmunkát használtam fel. A múlt lapjainak megidézéséhez haszonnal for-

gattam oktatásügyi dokumentumokat, korabeli törvényeket, rendeleteket. A történetek rekonstruálásában fontosak a személyes visszaemlékezések. Értékes és unikális (nevelés)történeti forrást jelentő visszaemlékezések hozták közel hozzám a Mussolini-rezsim diszkriminatív törvényeit átélt-megélt embereket. A visszaemlékezések segítenek megérteni, mit jelentett az egyes ember, a fiatalok számára az eltávolítás az iskolából. Emlékeik segítenek megérteni magyarázatokat, a makro- és mikrotörténet egyidejű vizsgálata pedig közelebb vihet a valóság feltérképezéséhez. A visszaemlékezések segítségével próbáltam rekonstruálni a múlt lapjait és körképet adni, pillanatok felidézni zsidó iskolákból.

A jelentős számú forrás elemzése, értelmezése és szintetizálása eredményeképpen sikerült új területet beemlíteni az egyetemes (nevelés)történeti vizsgálódások körébe és azt új eredményekkel gazdagítani.

Az összegyűjtött és elemzett forrásanyag alapján bemutattam, hogy a „Ventennio” éveiben Olaszország a fasizmus szorításában élt. A fasizmus, mint politikai ideológia és rendszer újfajta valóságot teremtett. Benito Mussolini országa új időszámítást vezetett be, a fasizmus hatalomra jutásától kezdve jegyezték az éveket: az 1922-es esztendő az I., a XXI. év pedig az utolsó volt a rendszer történetében. Hatalmának elején az olasz fasizmus nem volt egységes képződmény és a nem fasiszta érzelműek számára létezett némi mozgástér. Mussolini a hatalom megtartása, majd bebetonozása érdekében felszámolta a jogállamot. A fasiszta korszakban az Itáliai-félszigeten önálló pedagógiai rendszer épült ki. A korszak húsz esztendejének oktatáspolitikája nem kezelhető egységes blokként. A Mussolini-rezsim hosszú csatát vívott, míg kisajátította az új generációk nevelését. Az út kezdő és végpontját 1923 és 1939 jelöli: a Gentile-reform és a „Carta della Scuola”. Ez utóbbi valósította meg az oktatás fasiszta reformját, melyet Mussolini már több mint másfél évtizede áhított. A folyamat végére az oktatás szabadsága „halott”.

Rámutattam arra, hogy a Mussolini-rezsim első közeledése az iskola világához az 1923-as ún. Gentile-reformhoz köthető, amely liberális nevelési hagyományok nyomvonalán haladt, de autoriter és elitista jelleggel. A reformot Mussolini a tőle megszokott túlzással „a legfasisztább reform”-nak nevezte, úgy tekintettek rá, mint amely konstruktív választ ad az olasz oktatás általános válságára. Ez az állítólagos fasiszta jelleg azonban inkább látszat volt, mint valóság. Az állam, a társadalom és a kultúra fokozatos fasiszálása az 1924-es Matteotti-gyilkosság után vett lendületet. A fasiszta kormányzat a Gentile-reformot inkább már áthághatatlan korlátai oldaláról szemlélte, annak a szükségnek a fényében, hogy az iskolát a nemzet életének szerves részévé tegyék. Elindult egy olyan folyamat, amelynek során Gentile követői folyamatosan változtat-

tak az 1923-as reformon, „kiigazították”, hogy alkalmassá tegyék az álcától megszabadult rendszer céljaira. A Giuseppe Bottai által kidolgozott és a Fasiszta Nagytanács által 1939 elején elfogadott „Carta della Scuola” programpontjai a nevelést már egyértelműen politikai tevékenységként értelmezik.

Kihangsúlyoztam, hogy az iskola világa kulcsfontosságú terület volt a fasiszta rendszer számára, mert itt formálódott az ifjúság. A fiatalok világszemléletét a diktatúra hívószavai alapján kívánták alakítani és elkápráztatni őket egy „új kultúra” víziójával. Ebbe beletartozott, hogy Itáliát vezető politikai hatalomként láttatták, magasztalták az erőt és a harcot. Mussolini „új embertípus”, a „homo fascistus” kinevelését vizionálta, azt akarta, hogy az olaszok „szolgai fajból” végre „uralkodó fajjá” váljanak. Az iskolának alárendelt szerep jutott. A Duce úgy tekintett rá, mint a fiatalok fasizálása elsőszámú színterére. Az oktatási rendszer a rezsim propagandájának kényszerű terjesztője lett, a fasiszták kezében az egyik leghatékonyabb eszköz a tömegtámogatás megszerzésében. Kiemelt cél volt, hogy minden pillanatban ellenőrzés alatt tartsák az ifjúságot és felkészítsék őket a harcra, amit a fasiszták az élet legfontosabb céljának tartottak. A fasiszta indoktrinációval próbálták biztosítani, hogy az iskolapadokból olyan emberek kerüljenek ki, akik mint jövő katonák, képesek legyenek vakon megfelelni a Ducétól származó szlogenek: „Hinni, engedelmeskedni és harcolni”.

Rávilágítottam, hogy a „Ventennio” az iskolai erőterben fokozatos fasizálást hozott, a harmincas évek végére pedig a rendszer iskolája a fasiszta jelzön túlmenően a „rasszista” jelzöt is kiérdemelte. A fasiszta rendszer fejlődésének adott szintjén, 1938-ban a zsidók kitasztását fogalmazta meg: a zsidókra mutatott rá, mint legfőbb ellenségre, amely Olaszország felemelkedésének útjában áll.

Megfogalmaztam, hogy a 30-as években a rezsim sajátos kettős kommunikációja megtévesztő hatással bírt az Itáliai-félsziget zsidó közösségére, majd végigkövettem az 1938-as diszkriminációhoz vezető út főbb állomásait.

Igazoltam, hogy az 1938-as esztendő alapvető változásokat tartogatott a zsidó közösség számára. Az antiszemita politika az év szeptemberében hivatalosan kezdetét vette. Benito Mussolini rendszere visszafelé haladt a jogegyenlőség útján: a fasiszta állam kevesebb, mint húsz év alatt leépítette a jogbiztonságot, majd eljutott a polgárok egyenlőtlenségének kimondásáig. Az első, valódi faji alapú támadás az iskola világát érte a fasiszta Olaszországban: az iskolafalakon belüli jogkorlátozó intézkedések időben előbb és külön kerültek megfogalmazásra, mint a többi zsidóellenes törvény. Itt kezdődött a nemzeti élet „zsidótlanításának” programja. Az 1938. szeptember 5-i keltezésű, „Faj-

védelmi intézkedések a fasiszta iskolában” című rendelet a zsidóktól megtagadta a tanulás és a tanítás jogát az állami iskolákban. Az 1938. szeptember 23-i, az „Elemi iskolák létesítése a zsidó fajú gyerekek számára” címet viselő rendszabályban a fasiszta kormányzat engedélyezte, hogy a zsidó közösség elemi iskolákat létesítsen az oktatásból kizárt zsidó gyermekeknek. 1938. november 15-én pedig arról született döntés, hogy a közösség létrehozhat középfokú oktatási intézményeket. Zsidók új belépőként nem kerülhettek a felsőoktatásba, a már megkezdett tanulmányok befejezésére lehetőség nyílt. A rendelkezés „Az olasz iskolában alkalmazott fajvédelmi intézkedések összevonása és összehangolása egy jogszabályban” címet kapta.

Rámutatottam, hogy az ismertetett rendszabályok alapján Olaszországban 1938 őszén megszüntették az iskolákban a zsidók fizikai és kulturális jelenlétét. Zsidó még könyv formájában sem lehetett jelen a rendszer iskolájában. Viharos gyorsasággal történt mindez: az iskola kicsivel több, mint egy nyár alatt „megtisztult” és „faji színt” öltött. A Nemzeti Nevelés Minisztériuma amellettt tört pálcát, hogy az iskolákban rasszista tartalmak kerüljenek a tanítás középpontjába. Külön kiemelendő, hogy a rendszer – a korabeli szóhasználatnál élve – az „iskola megjavításához” kevés ember munkáját igényelte. Ezzel az ellenállás köreit szűkítették.

Rávilágítottam, hogy a fasiszta rezsim az iskola világából a zsidók totális kizárását célozta és törvény erejével vette elejét annak, hogy a „tiszt olaszok” közelébe zsidók kerüljenek. A Mussolini-rezsim zsidóellenes politikája következtében a zsidók hirtelen kitaszítottak lettek, átírásra szorult az országhoz fűződő kapcsolatuk, és szertefoszlott a befogadó Olaszország illúziója.

Bizonyítottam, hogy a nevelési-oktatási szféra „zsidótlanítása” szerves részét képezte egy nagyobb politikai (ezzel együtt nevelésügyi) paradigmának. A fasiszták uralni akarták a nevelési színtereket, „teljesen olaszá” tenni, azzal az érveléssel a háttérben, hogy itt formálódik a nemzet szellemi ereje, melyet a zsidók jelenléte – a korabeli szóhasználatnál élve – valósággal „megfertőzne”. Mussolini távol akart tartani az oktatás szférájától minden olyan elemet, amelyről feltételezte, hogy elenségesen viseltetik a fasizmussal szemben. Zsidók elleni politikája így az olasz nép teljes fasizálásának programjával (is) találkozott.

Megfogalmaztam, hogy a fasizmus számára a faji program „új ütközetet” jelentett. A zsidók elleni intézkedéseket jogos szellemi önvédelemnek tartották. Az volt a cél, hogy fizikailag és szellemileg egységbe fűzzék az olasz népet, a zsidókat azonban nem sorolták ide. Nem tartották kívánatosnak, hogy a zsidó és az olasz diákok „keveredjenek” egymással, ugyanez vonatkozott a tanárookra is, mondván, az olasz fiatalság

nevelői nem tartozhatnak „idegen fajhoz”. Meg akarták szabadítani az iskolát a zsidó jelenlétől, hogy azt lehessen mondani és úgy lehessen érezni, hogy „az olasz iskola az olaszoké”. A rezsim a zsidók kizárásával egyben a nem zsidóknak is üzeni kívánt. Egészen kisgyermekkortól egyértelművé akarta tenni, hogy a zsidó „más” és a fasiszták a „másságot” nem tolerálják. A fasiszmus egy negatív utópiát kergetett, amilyen az „új ember megteremtése”. A fiatal olaszokba bele akarta nevelni saját felsőbbrendűségüket, egyúttal a „többiek” alsőbbrendűségét.

Az elemzett forrásanyag meggyőzően bizonyította, hogy az iskola nemcsak a mindent maga alá gyűrő rendszer, de a zsidók számára is kiemelt fontosságú volt. Így amikor 1938 őszén a fasiszta kormányzat korrigált és két további rendelkezéssel lehetővé tette zsidó elemi- és középiskolák létesítését, az olaszországi zsidó közösség kötelességnek érezte az állami oktatásból kizárt zsidó fiatalok oktatásának megszervezését. A diszkriminatív törvényekre zsidó iskolák létrehozása volt a válasz. Az állami iskolákból kizárt diákok tanulhattak, biztonságot és reményt kaptak, erőt meríthettek itt.

Visszaemlékezésekre építve körképet adtam zsidó iskolákról és megállapítottam, hogy a zsidó iskolák létrehozása a közösségtől nagy ügyességet kívánt. Ahol csak lehetséges volt, iskolák nyíltak. Visszaemlékezésekből kitűnik, hogy ahol a kis lélekszámú közösségek nem tudtak létrehozni iskolát, ott nagyon hiányzott, mert segített egybentartani a közösséget. A rezsim elfogadta, tolerálta a „zsidó iskolákat”. Különleges, egyben paradox dolog volt, hogy a zsidó iskolák belső életét nem ellenőrizte a fasiszta kormányzat. Ennek köszönhető, hogy a zsidó iskolák világa alternatíváját jelentette a rezsim kultúrájának és nevelési modelljének. Az apartheid rendszer teremtette zsidó iskolában töltött idő a diákok emlékezetében úgy él, mint ami „nagyon szép volt.” Az iskolával kapcsolatos szóhasználat is beszédes: „drága zsidó iskolának”, „iskolácskának” nevezték a zsidó diákok és szimbolikus értelmet tulajdonítottak neki. A „scuola ebraica”-ban érződött a „szabadság” szelleme és az itt tanuló diákok mindent beleadtak a tanulásba: ez volt a válaszuk azoknak, akik kiűzték őket. A zsidó diákok izolált világba kerültek, zárt tanítási-tanulási színtérre, amely „fénysugár” volt a kirekesztés légkörében. Beppino Zuckermann megfogalmazásával élve, „a zsidó iskolákat Izrael hite éltette”.

Rámutattam, hogy a zsidóellenes intézkedések végrehajtása nem ütközött nehézségekbe az iskolákban. Oka lehetett, hogy a lassan két évtizede regnáló fasiszta érában a félelem és passzív engedelmisség uralta az iskola világát. A fasiszmus az iskola falain belül is engedelmességet követelt. A zsidók eltávolítása az oktatásból azonban sokakból ellenérzést váltott ki. A mételyező fasiszta propaganda ellenére az a ta-

pasztalet, hogy hirtelen eltűnt a padtárs, vagy a tanár faji okok miatt, sok ember szemét felnyitotta.

Megállapítottam, hogy a Fasiszta Nagytanács 1938. október 6-áról 7-re virradó éjjel lefolytatott ülésén készítették elő az 1938. november 17-i fajvédelmi kerettörvény cikkelyeit képező irányelveket. Téves az a nézet, miszerint Mussolini „karneváli diktatúrájában” a zsidóellenes intézkedéseket nem vették komolyan. A fajvédelmi intézkedések a zsidókat tarthatatlan helyzetbe sodorták. A pozitív diszriminációs kitételek enyhébb színben tüntethetik fel a zsidóellenes törvényt, egyben megtévesztőek voltak a zsidók számára.

Rávilágítottam, hogy az antiszemitizmus bevezetésének okai többtényezősek. Mussolini antiszemita fordulatában elsőrendű szerepe lehetett a náci Németországgal kötött szövetségnek, amely 1936-tól kezdve mind szorosabbá vált. A fasiszta antiszemitizmus javarészt autonóm jelenség volt, amelyben leképeződött Mussolini zsidók iránti bizalmatlansága és németektől való mind fokozottabb függése is. A zsidóság feltételezett „gyökértelen kozmopolitanizmusa”, tiltakozásuk a rendszer külpolitikai direktívái ellen, elősegítették az olasz zsidók elleni törvényi diszkriminációt.

Megfogalmaztam, hogy a '30-as évtized elejétől a fasizmus átalakult: a vezérközpontú társadalomban minden uniformizált volt, a rezsim nem tűrte a „másságot”. Ebben az értelemben a zsidóság jelképes célpont volt. Igaz, hogy évszázadok óta Itália földjén éltek, beolvadtak, de vallási szempontból továbbra is jól körülhatárolhatók maradtak. A birodalomalapító Mussolini vágya az volt, hogy az olaszok egy emberként sorakozzanak fel mögötte. A faji törvények segítettek megteremteni a Mussolini mögötti felzárkózást, a totális kohéziót, azáltal, hogy a zsidókat kizárták a nemzet közösségéből. A zsidóellenes törvényhozás a Mussolini-rezsim (szellemi és jogi) tekintély-demonstrációja volt, az olasz nép felé. Egyben szándékával ellentétesen, törésvonal a rezsim-nép viszonyában.